

BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARINING NUTQINI YAXSHILASH UCHUN MASHQ TURLARINI ISHLAB CHIQISH

Usmonova Shahina Xudoynazar qizi

Shahrisabz davlat pedagogika instituti Pedagogika fakulteti Boshlang'ich ta'lim

Yo'nalishi 3-21-guruh talabasi

Tel raqam: +998 90 899 28 02

Annotatsiya: Ushbu maqolada biz maktablar va bolalar bog'chalarida bajariladigan mashqlar yordamida nutqni qanday rivojlantirishni ko'rib chiqamiz. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining nutqini rivojlantirishga yordam beradigan o'yinlar va mashqlar, bu o'yin va mashqlarning bolalarga zarar keltirmasligi va ota-onalar farzandi bilan tug'ilishdanoq qanday muloqot qilishlari kerakligi haqida ilmiy tadqiqotlar ko'rib chiqilgan.

Tayanch so'zlar: nutq, rivojlanish, qiziqish, mashqlar, o'yinlar, ota-onalar, chaqaloq, til, artikulyatsiya, nafas olish, o'yin, mashqlar, so'zlar, lug'at, passiv so'zlar, vosita, ko'nikma, grammatika, isinish.

Kirish: Nutqni rivojlantirish - boshlang'ich sinf maktabda ta'limning eng muhim yo'nalishlaridan biri. Og'zaki va yozma nutq nafaqat muloqot vositasi, balki dunyoni tushunish vositasidir, shuning uchun boshlang'ich sinf o'quvchilarining nutq qobiliyatlarini oshirish katta ahamiyatga ega. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining nutqini rivojlantirish uchun ko'plab mashq turlari mavjud. Mashqlarni ishlab chiqishda ba'zi jihatlarini hisobga olish kerak, masalan, bolalarning yosh xususiyatlari, ularning tayyorgarlik darajasi, individual xususiyatlar, maqsad va vazifalari. Shuningdek, mashq qiziqarli, qulay, xilma-xil va samarali bo'lishi kerak. Artikulyar gimnastika, so'z boyligini rivojlantirish uchun mashqlar, nutqning grammatik tuzilishini rivojlantirish uchun mashqlar, bog'langan nutqni rivojlantirish uchun mashqlar, o'yin mashqlari kabilarga bir nechta misollar mavjud. Ushbu mashqlarga qo'shimcha ravishda siz badiiy adabiyotlarni o'qish, suhbatlar, ekskursiyalar va teatrlashtirilgan tomoshalardan foydalanishingiz mumkin. Quyida boshlang'ich sinf o'quvchilarining nutqini yaxshilash uchun ishlatilishi mumkin bo'lgan bir nechta mashq turlari keltirilgan:

Artikulyar gimnastika, birinchi navbatda, biz lablar va tilni qizdiramiz, so'ngra tovushlarni chiqarish uchun mashqlarni bajaramiz. O'qituvchi bunda samali mashqlarning biridan foydalanishi mumkin, bolalar "k", "p", "t", "k" harflarini ketma-ketlikda boshida sekin, nafas olish bilan takrorlab, so'ngra tezlashishadi. O'qituvchi o'quvchining ketma-ketlikni buzmasdan, harflarni tez va ravon aytishiga e'tiborli bo'ladi. Shuningdek, nutni ravonligiga erishishda nafas mashqlari ham muhim sanaladi.

So'z boyligini rivojlantirish uchun yangi so'zlarni o'rganish, badiiy asar mutolaasi, so'zlarning sinonim va antonimlarini tanlash, so'z birikmalari va gaplar tuzish, she'r va maqollarni yodlash zarur. Bolalarning so'z boyligini kengaytirishga qaratilgan turli mashqlar orasida sinonimlar va antonimlar bilan ishlash alohida o'rin tutadi. Bu bayonotning yanada ifodaliligiga erishish uchun amalga oshiriladi. Sinonimlar bilan ishlashda quyidagi mashqlardan foydalaniladi:

1. So'zlarni juft-juft qilib qo'ying.
2. So'zlarni kamayuvchi sifatlar tartibida yozing.
3. Sifatlarni ular bilan ishlatilishi mumkin bo'lgan otlar bilan yozing.
4. Fe'llarni almashtiring

Nutqning grammatik tuzilishini rivojlantirish mashqlari uchun biz so'zlarni holatlar, raqamlar va shaxslar bo'yicha o'zgartirishimiz kerak. Ot, sifat va olmoshlarning kelishi. Har xil turdagi takliflarni ishlab chiqish.

Matnlarni takrorlash orqali izchil nutqni rivojlantirish mashqlari takomillashtiriladi. Rasm asosida hikoya tuzish. Berilgan mavzu bo'yicha insho. Xat yoki xabar yozish.

Nutqni rivojlantirish bo'yicha ishlar tizimli ravishda olib borilishi muhimdir. Bunda mashqlarni muntazam ravishda bajargan shaxs natijan sezadi.

Bola nutqini rivojlantirish uchun aniq standartlar yo'q, psixologlar buni ta'kidlaydilar. Ko'pgina tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, nutqni rivojlantirish trayektoriyalari odamdan odamga farq qiladi. Ta'lim to'g'risidagi qonunga ko'ra: "Nutqni rivojlantirish nutqni muloqot va madaniyat vositasi sifatida egallashni o'z ichiga oladi; bolalar og'zaki nutqining barcha tarkibiy qismlarini rivojlantirish; nutq ijodkorligini rivojlantirish; bolalar adabiyoti bilan tanishish, turli janrdagi matnlarni tinglab tushunish; bolalar o'qish va yozishni o'rganish uchun zarur shart-sharoitlar yaratish.

Tajriba qilib ko'ring: bolangizdan turli narsalarni olib kelishini so'rang. Birinchidan, aniq ko'rsatmalar bering - unga sevimli o'yinchoq, meva yoki sabzavotlarni olib kelsin. Va keyin unga tanlov taklif qiling. "Menga har qanday qizil narsalarni olib keling", "Menga yumaloq o'yinchoq olib keling" va hokazo Odatda, bir yarim yoshda chaqaloq allaqachon ranglar va shakllarni biladi va o'z yo'lini topa oladi. Agar bolaning passiv so'z boyligi uning yoshiga mos keladigan bo'lsa, unda nutqni rivojlantirish haqida tashvishlanishning hojati yo'q. Bolalarda nutqning rivojlanishi hayotning 5-haftasidan boshlab sodir bo'ladi: chaqaloq nutqqa reaksiyaga kirishadi, 8-haftadan boshlab u jimirlay boshlaydi, 2 oydan so'ng unli tovushlarni kuylay boshlaydi va 5 oydan keyin bo'g'inlarni xirillay boshlaydi. G'o'ng'ir so'zlarni ongli ravishda ishlatish - ma-ma, berish, ba-ba - 9 oylik va undan katta yoshda boshlanadi. Bir yoshga kelib, chaqaloq arsenalida 10 ta oddiy so'z bor. Bularning barchasi nutq ontogenezi deb ataladi va nutq vositalarini o'zlashtirish (bola tomonidan ham, keng ma'noda inson tomonidan ham) bilan bog'liq jarayonlar, bosqichlar va usullarning keng qo'llaniladigan kompleks belgisidir. Nutqni rivojlantirish, shuningdek, uchta usul guruhi bilan ajralib turadi: vizual, og'zaki va amaliy. Bu bo'linish juda o'zboshimchalik bilan amalga oshiriladi, chunki ular o'rtasida keskin chegara yo'q. Vizual usullar so'zlar bilan birga keladi va og'zaki usullar vizual usullardan foydalanadi. Amaliy usullar ham so'zlarni, ham vizual materiallarni o'z ichiga oladi.

Tilning sistematikasini, ifodalash imkoniyatlarini va tasviriy vositalardan foydalanishni muntazam ravishda kuzatish bolalarning kuzatish qobiliyatini rivojlantirishga, xayoliy fikrlashni shakllantirishga va she'riy qobiliyatini rivojlantirishga imkon beradi. Shu maqsadda talabalar "taqqoslash", "epitet", "metafora", "personifikatsiya" kabi tushunchalar bilan tanishadilar. Natijada, maktab o'quvchilari metafora va boshqa majoziy vositalar nutqqa alohida ekspressivlikni beradi degan xulosaga kelishadi. Men uchun nutqni rivojlantirish muammosini hal qilishning muhim usullaridan biri bu "Soya teatri" teatr studiyasi. Gap shundaki, teatr studiyasi mashg'ulotlari juda qulay muhitda o'tadi. Bolalarga har bir o'quvchi ishtirok etmoqchi bo'lgan turli vaziyatlarni o'ynash taklif etiladi, keyin bolalar bu vaziyatlarni bir xil qiziqish bilan tahlil qiladilar. Ushbu tadbirlar to'satdan o'rmonzorda o'tirish yoki hayvonot bog'iga borish imkoniyatini beradi. "Ertakni ziyorat qilish" teleko'rsatuviga tashrif buyurish, o'zingizni qadimiy shahar ko'chasida topish, ertak qahramonlari rolini o'ynash, ertaklar yoki tillarni burish musobaqasini tashkil qilish. Teatr darslarida ifodali nutqni rivojlantirishga katta e'tibor beriladi. Bular intonatsiya, mantiqiy stress, turli pauzalar, temp, ovozning kuchi va balandligi. Nutqni ifodalashning barcha vositalari bir-biri bilan chambarchas bog'langan va bir-birini to'ldiradi. Nutqni

ifodalashning asosiy vositasi intonatsiyadir, shuning uchun bolalarga to'g'ri intonatsiyani tanlashni o'rgatish kerak. Mana bir nechta mashqlar:

- 1). Matnni o'qing, quvonchni (g'azab, mag'rurlik, qayg'u, mehr), hayratni, umidsizlikni bildiring .
- 2). Matnni turli intonatsiya bilan o'qing. Bolalar o'qituvchi ishlatadigan intonatsiyani aniq ushlashga harakat qilishadi va keyin uni nusxalashadi. Bolalarning e'tiborini intonatsiya butun jumlaning ma'nosiga qanday hissa qo'shishiga qaratish muhimdir.
- 3). Ovozining bilan tagiga chizilgan so'zni ajratib ko'rsatib, so'roq gapni o'qing. Gap oxiridagi belgi o'zgarganmi? So'z tartibi haqida nima deyish mumkin? Savolning ma'nosi o'zgarganmi? Qanaqasiga? Nega?

- Bugun kuchli yomg'ir yog'adimi ?

Bugun kuchli yomg'ir yog'adimi ?

Bugun kuchli yomg'ir yog'adimi ?

Bugun kuchli yomg'ir yog'adimi ?

Soya teatri teatr studiyasidagi mashg'ulotlar har bir bolaning individual imkoniyatlari va qobiliyatini ochib berishga yordam beradi. Bolalar taklif qilingan vazifa va rollarni ajoyib mahorat bilan engishadi va bu zavq va mamnuniyat baxsh etadi.

Talabalar nutqini rivojlantirishning keyingi yo'nalishi - nutqning kommunikativ funksiyasini shakllantirish, frazeologik nutqni rivojlantirish.

Bolalar uchun jumlaning xususiyatlarini o'zlashtirish uchun juda keng imkoniyatlarga deformatsiyalangan jummalarni tiklash va berilgan so'zlardan jummalarni qoldirish kabi vazifalar kiradi. Jummalarni yozish topshiriqlari o'zingizning yozishingiz uchun ajoyib tayyorgarlik mashqlaridir. Insho o'qituvchi uchun bebaho materialdir. Ular unga bolalarning ichki dunyosini yaxshiroq bilishga yordam beradi. Bolaning atrofidagi butun dunyo darsda uning fikrlari va mulohazalarining mavzusiga aylanishi kerak. Bolalar ekskursiyalar davomida tabiat haqida katta ishtiyoq bilan gapiradilar va o'z taassurotlari bilan o'rtoqlashadilar. Bularning barchasi, shuningdek, o'qituvchining mazmunli hissiy hikoyalari, o'rganishning quvonchli muhitini yaratadi. O'qituvchining sinfda, bilish jarayonida ishbilarmonlik muloqoti vaziyatlarini yaratishi va og'zaki nutq tajribasi yozma nutqni rivojlantirish uchun ishonchli yordam bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Hamzaevich, S. J., Jumakulovich, E. N., Shodievich, S. H., Rozikovna, R. M., & Jubatirovna, X. S. (2024). ILMIY TADQIQOTLARDA OLINGAN MA'LUMOTLARNI PEARSON MEZONI BO 'YICHA TAHLIL QILISH. INTERNATIONAL JOURNAL OF RECENTLY SCIENTIFIC RESEARCHER'S THEORY, 2(1), 82-86.
2. Болтаев, К. С., & Хамза, Ш. Ш. (2022). ЗАМОНАВИЙ УСУЛЛАРДА ЎҚИТИШНИНГ БУГУНГИ КУНДАГИ ЎРНИ. PEDAGOGS jurnali, 4(1), 328-333.
3. Sh, S. H., & Mamarasulova, N. I. (2022). Yusupov MI HOZIRGI ZAMON TALABALARINING BILIM OLISHIDA ETIK-ESTETIK CHALG'ITUVCHI OMILLAR. PEDAGOGS jurnali, 9(2), 90-95.
4. Шодиевич, Ш. Х., Эрматов, Н. Ж., Расулова, М. Р., Шодиев, Ж. Х., & Хожаназарова, С. Ж. (2023). MICROSOFT EXCEL ЭЛЕКТРОН ЖАДВАЛИДАН ФОЙДАЛАНИБ ИЛМИЙ ТАДҚИҚОТ НАТИЖАЛАРИНИ СТАТИСТИК ҲИСОБЛАШ. INTERNATIONAL JOURNAL OF RECENTLY SCIENTIFIC RESEARCHER'S THEORY, 1(4), 67-75.
5. Shodievich, S. H., & Roziqovna, R. M. (2023). OLIY O 'QUV YURTLARIDA MASHG 'ULOTLAR SIFATI VA SAMARADORLIGINI OSHIRISHDA ILMIY MAQOLALARNING O 'RNI. PEDAGOGS jurnali, 25(1), 52-55.

6. Shodievich, S. H., Roziqovna, R. M., & Hamzaevich, S. J. (2023). BUGUNGI KUN KITOBLARI QANDAY BO 'LISHI KERAK. INTERNATIONAL JOURNAL OF RECENTLY SCIENTIFIC RESEARCHER'S THEORY, 1(1), 19-24.
7. Hamzaevna, S. J., Hamzaevich, S. J., Roziqovna, R. M., & Shodievich, S. H. (2024). OLIY O 'QUV YURTLARINING ILK KURSLARIGA QABUL QILINGAN TALABALAR RUHIY HOLATIGA BIOLOGIK RITM O 'ZGARISHINING SALBIY TA'SIRLARI. INTERNATIONAL JOURNAL OF RECENTLY SCIENTIFIC RESEARCHER'S THEORY, 2(4), 201-203.